

A 15. századi Itália, a művelt világ központja számára az a világ, amely a félsziget északi hegyei után következett, a test és a szellem számára lakhatatlan vidék volt. Klímája zord, lakói a germánok, a szkíták és más olyan barbár népek utódai, akik a hajdani művelt római birodalmat romba döntötték.

Persze ha csengő aranyakért tanulni akartak, a drága magániskolák kapui is megnyíltak előttük. Ám attól még barbároknak tekinthették őket. Így fogadhatták a Csezmiczei János nevű, tizenhárom éves magyar diákot is, aki Ferrarába, Guarino mester elitiskolájába érkezett. Azt tudhatták róla, hogy a gazdag és befolyásos váradi püspök unokaöccse. Feltehetően jól iskolázott, már amennyire a hegyentúlon ez lehetséges. Mindenesetre szerencsésnek tarthatta, hogy a legjobb iskola kiválóságai közé kerülhetett.

Igen, Guarino magántanodája az egyik legjobb, ha nem a legjobb magániskola volt az akkori világban. Ott mindent meg lehetett tanulni, ami fontos volt az érvényesüléshez. Nyelveket: a korabeli diplomáciai angolt, vagyis az ókori latint. Emellett a görög nyelvet is, amely a tudás még drágább kincstárát nyitotta ki. Eredetiben, szakértő magyarázattal sajátíthatták el az újjászületett ókori kultúrát.

A kis barbár élt a lehetőséggel. Rengeteg tudományt ismert meg és használt fel. Verseiben olvashatunk a pontról, a vonalról, a síkról és a testről — a matematikai test és az eleven test tulajdonságairól egyaránt. Felfelcsillannak munkáiban a különböző távoli és közeli tájak, helynevek, történelmi események, nagy emberek és gondolatok. Még ma is, amikor azt véljük, pár kattintásnyira vagyunk minden információtól, megbabonáz az a hatalmas és villámgyorsan mozgósított tudás, amely ebben az életműben megjelenik.

A tudás átadásának eszköze a szónoklattan volt — a szép, értelmes és hatásos beszéd tudománya. Akár prózában, akár versben tették, a diákok szónokoltak. Többnyire rögtönöztek, hiszen a későbbiekben sem vonulhattak félre szöszmötölni, amikor gyorsan és ékesen meg kellett nyilatkozniuk az egyházban, a fejedelmi udvarokban vagy immár tanárként az iskolában. A mesterség tanulását kisebb beszédekkel kezdték: mesék, aranymondások és nagy tettek újrafogalmazásával. Egyre nagyobb, összetettebb témák feldolgozása után eljutottak a teljes beszédek elmondásáig. Prózában és versben egyaránt. A versben a fejlődés útja a pár soros epigrammáktól a nagyszabású dicsőítő énekekig vezetett. Nem mindig zárt menetalakzatban. Nem mindig komolyan. Időnként kifejezetten komolytalanul.

Bizony, az úgynevezett pajzán, trágár, malac epigrammák, Janus sokat emlegetett, sokáig közre nem adott versei az iskola falai között keletkeztek. Guarino mester, akárcsak ókori elődjei, ismerte a diákokat. Jól tudhatta, hogy a tizenévesek időnként elengedik magukat. Zabolátlanok. Tiszteleletlenek. És ilyenkor néha jóval viccesebbek, mint amikor a kötelező feladatokat kell megoldaniuk. Az immár hetvenéves tanár tehát elfogadta, hogy alkalmanként ilyen versek is szülessenek, és méltányolta is ezeket. Janus élt az alkalommal. Verseiben igen, életében aligha. Amint azt olasz kortársai kiemelik, a papi pályára lépő magyar diák egész életében megőrizte szüzességét.

Nézzünk egy példát, amelyben mintegy összekacsint az ősz mester és a huncut diák. Röviden szólva, Janus buliba hívja Galeottót. Meghívó versére válasz-verset kap: öreg vagyok már én ehhez. Válaszra újra válasz következik: jaaaaj, hát dehoogy, és tényleg, nagyon jó gyerekek vagyunk, stb., stb. És persze számos példa következik arról, hogy az ókorban micsoda nagy emberek mentek el már micsoda gyanús helyekre. Az egyik példa Cato: Marcus Porcius Cato, a köztársasági Róma erényeinek jelképe és csőszje. Janus olvashatott arról, hogy ezt a sohasem mosolygó vasembert a hagyománytisztelet egy alkalommal elvitte Flora, a tavasz és a virágok istenasszonya ünnepére. Jókora zavart keltett ezzel. Az ünnepi tánc egy pontján ugyanis a közönség hagyományosan követelni kezdte, hogy a táncosnők dobják le ruhájukat, s a követelésnek hagyományosan engedni illett. Ám Cato jelenlétében szégyellték ezt. Képzeld el a jelenetet: a sohasem mosolygó Cato egyre értetlenebbül merev arccal várja a folytatást, a többi római és a táncosnők feszengve ülnek, álldogálnak. Mi lesz ebből?

Mi lett a vége? Nos, "mihelyt megtudta ezt Favoniustól, bizalmas barátjától, aki mellette ült, eltávozott a színházból, nehogy jelenléte megakadályozza a szokott látványosságot. Távozóban a nép dörgő tapsal kísérette, majd régi tréfás szokásához tért vissza" — ahogy Janus iskolai olvasmánya, Valerius Maximus írja. Hogy is fordítsuk le a példa tudós célzását? Talán így: ősz mesterünk, örülünk neked, amíg ott vagy, rosszat nem hallasz, és persze művelt ember lévén úgyis tudod, mikor kell búcsút vened. Úgy tűnik, Guarino értette a tréfát, és tudta, mikor, miként kell szabadjára engednie kamasz diákjait. Bizton számíthatott arra, hogy a szabados versekben is az ókori műveltség jelenik meg ékes és hatásos szavakban.

Nézzünk bele a tükörbe, alkalmasint webkamerába, mai diákok, tanárok: adunk-e, szerzünk-e annyi műveltséget ilyen malackodáshoz?

A kiváló diák persze, amint növekedett, komolyabb munkákba is belefogott. Ha kellett, verspárbajra hívta ki legnevesebb költőtársait. Alkalomadtán ékesen dicsőítette mesterét, jeles kortársait, a Ferrarában megforduló világi nagyságokat. Amikor pedig huszonegy évesen Padovába ment jogot tanulni, nagy epikus kompozíciók alkotására kapott felkéréseket. Így született meg dicsőítő éneke René szicíliai királyra, és a befolyásos velencei politikus polgárra, Jacopo Antonio Marcellóra. A pár éve még ismeretlen barbár gyerek immár a kényes ízlésű, helyi költőkben gazdag Itália nagyságait tette halhatatlanná verseiben. És ekkor már dolgozott azon az ajándékon, amelyet mesterének szánt: a Guarinóra írt dicséneken. Ekkor tért haza Magyarországra, az újonnan választott király, Mátyás szolgálatába. Egyből a politika csúcsára.

Rajta kívül talán csak nagybátyja és támogatója, Vitéz János jutott ilyen magasra. A következő évtizedben a királlyal együtt ők határozták meg a magyar politikát. Janus először a gazdag pécsi egyházmegye, tulajdonképpen a magyar délvidék kormányzását kapta meg. Amikor aztán római követjárásáról hazatért, a pápai udvar és a Velencei Köztársaság törökellenes háborúra biztosított arányaival, az ország kormányzásának kulcspozíciójába jutott: 1467-ben titkos kancellár volt, a királyság adminisztrációjának tényleges irányítója.

Öt évvel később bukott összeskúvóként távozott az élők sorából.

E fél évtized alatt világossá vált, hogy Mátyás király az ország hatalmának, területének növelése révén akart olyan birodalmat építeni, amely eredményesen veszi fel a harcot az Oszmán Birodalom — vagy bármely más ország ellen. A Vitéz és Janus viszont kezdettől fogva olyan törökellenes szövetségeken munkált, amelyben a Magyar Királyság a résztvevők egyike lett volna. Hiába dolgoztak. Mátyás az 1470-es évek elején szembefordult a nyugati szomszéd országokkal, lehetséges szövetségeseivel. Megszüntette a tárgyalásokat III. Frigyes német-római császárral, és háborúba kezdett volt apósa, Podjebrád György cseh király ellen. Ez időtől fogva a király és a főpapok útja végleg kettévált. Vitéz és Janus, számos egyházi és világi hatalmassággal együtt király ellen az országba hívta a lengyel uralkodó, IV. Kázmér azonos nevű fiát. A zseniális taktikus Mátyás az összeesküvést gyors katonai akciókkal és kompromisszumokkal pár hónap alatt leverte. Az összeesküvő társak kihátráltak a kezdeményezők mögül. Vitéz János háziőrizetben, a Délvidék felé hátráló Janus pedig a Zágráb melletti Medvevárban halt meg.

Amikor pályáját befutotta, egy céljában talán ésszerű, eredményét tekintve sikertelen lázadás után menekült dél felé. Kis túlzással mondhatjuk, hogy halála után csupán egy nagy halom rakás papír maradt utána: iratai, köztük versei, amelyek nagy részét nem is szánta közlésre. Politikai elképzeléseit sokáig ésszerűtlennek látták, szükségtelen áskálódásnak egy nagy király törekvésével szemben. A mai történetírás legalábbis megengedi, hogy ha az ország egy nagyobb szövetségben, a Janusék által trónra szánt Jagelló-dinasztia uralkodása alatt korábban felkészült volna a török veszedelem ellen, talán több lehetőség lett volna épségének megőrzésére.

Ám akárhogy nézzük, a forgandó politikai szerencse világában a politikus Janusnak a vesztes sorsa jutott. Ha viszont költészetét tekintjük, a legnagyobbak sorába emelkedett halála után. Idézzünk egy szép példát, a két nemzedékkel később élt bolognai humanistát, Achille Bocchit:

Hogy minap édes dalt zengett Észak fia, Janus,
s gyűlt oda mély erdő, szikla, vad és a madár,
Álmélkodva az égen a Nap szólt: vagy sose pusztult
Orpheusz el, vagy szült újat a Múzsza nekünk.

Orpheusz, a mítoszok első, félig ember, félig isten költője, tudjuk, lant- és énekszavával megmozgatta maga körül a természetet, s ha úgy akarta, az Alvilágot is. Lássuk be, egy ilyen dicsőítés, halála után évtizedekkel csak igen nagyra tartott költőknek jár ki.

Mit láttak benne, mit láthatunk benne, ami kiemelte, kiemeli őt annyi pályatársa közül? Tekintsünk friss szemmel néhány versére, amelyekből felelünk, feleltetünk az iskolákban.

Először saját sírversére, amely a táborbéli betegségéről panaszkodó versében található. A szokványos síremlékeken, tudjuk, az elhunyt címei állnának — Janus esetében olyan címek, mint Szlavónia bánja, Magyarország titkos kancellárja, kincstartója, stb., stb. Mit olvasunk ehelyett: "itt nyugszik Janus, aki hazájába, az Isterhez (vagyis a Dunához) először vezette el a Helikonról a babért viselő istennőket. Irigység, legalább ezt

az egy címet hagyd meg az eltemetettnek: a síremléken nincs helye a féltékeny gyűlöletnek." Janus láthatóan ezt tartotta igazán fontosnak. Azt, hogy a maga kiválósága révén, önszántából, elsőnek teremtett kultúrát barbár hazájában. Tágabb értelemben az Itálián túli egész világban.

És amit elért, méltányolta a kultúra akkori bölcsője, Itália is. Olvassuk a Pannóniához írt epigrammát: "egykor Itália földje adta, amit mindenki olvasott, most azokat a verseket olvassa Itália, amelyeket Pannóniából küldtek. Ugyan számunkra (vagyis mindkettőnk számára) nagy ez a dicsőség, de számodra nagyobb, tehetségem által nemessé tett hazám."

Álljunk meg ennél a szónál: tehetség. A haza nemességét nem a magas állás, a társadalmi rang adja. Ennek biztosítéka egyesegyedül a tehetség. A szó latinul *ingenium*, — talán a legjobb, ha így fordítjuk: rátermettség. Mindenkinél más, mindenkivel együtt születik, és megmutatkozhat a legkülönbözőbb területeken. Janus számára a költészetet, az ékes szavakból szótt, az értelem számára új összefüggéseket feltáró versek alkotását tette lehetővé ez a vele született adomány.

Jó latin költő sok termelt a 15. században. Olyan kevés, aki ebben a sokaságban, amely valósággal ontotta a konfekciós, jól szabott verseket, úgy tudott megszólalni, ahogy annakelőtte senki sem. Aki olyan témákat talált fel, amelyeket előtte senki, s amelyek ugyanakkor máig visszhangoznak az irodalomban, kultúrában.

Vegyünk néhány példát, olyan verseket, amelyeket mindannyian tanulunk, olykor az unalomig emlegetünk. Vegyük például a *Búcsú Váradtólt*. Ez az első olyan vers az európai költészetben, amely a telet, a hóval borított északi világot dicsőíti. Megannyi költeményt találhatunk az ókori és a reneszánsz költészetben, amely a téli világ kárhozvátása, szidalmazása, az amiatti panaszolkodás. Mikor van már itt a tavasz, hogy zsendüljön a liget, olvadjon a jég, csattogjanak a madarak, bomoljanak ki a vitorlák — nincs olyan gyűjtemény, amelyben ne találánk egy-két ilyen verset. Olyat viszont, amely arra a lehetetlenségre vállalkozik, hogy a hóba és műveletlenségbe dermedt északi tájról zengjen költeményt, ráadásul olyat, amely dicsőíti mindezt, először Janusnál olvashatunk. Vagy nézzük dicsőítő költeményét híres itáliai tanárára, a Veronai Guarinóra. Ezt a tankönyv ugyan csak említi, szöveget nem ad hozzá. De gondoljunk bele pusztán a témába: hősi éneket írni egy tanárról? A tudós mestert úgy bemutatni, mint Odüsszeuszt, aki a tudomány megszerzése révén a világ végéig elhatol, majd hazatér, és mint az Iliasz hőszai, megostromolja a tudatlanságot? Ő találta ki ezt a lehetőséget, ő mutatta meg, hogy lehet így is dicsérni a tudományt.

Számos példát említhetünk még ebből a gazdag életműből. Nagy szerencse, hogy ama kazal papírban ránk maradt a java része: több nagy epikus munka, harminchat páratlanul csiszolt elégia, több száz tudós és pajzán epigramma, nem szólva fordításairól, leveleiről, beszédeiről. Mindezt főleg a közvetlen utókornak, a XV-XVI. századi északi humanistáknak köszönhetjük. Ők Janust az első nagy északi, hegyentúli költőként tartották számon. Jellemző, hogy egyik legjelentősebb kiadója, az elzászi Beatus Rhenanus, az említett bázeli kiadás előszavában örömet látja a költőt a német humanisták között. S az is jellemző, amit a század végén a kiváló református költő, író, műfordító Szenci Molnár Albert ír be saját Beatus Rhenanus-kiadásába, a lap szélére a fenti állítás mellé latinul — *Non Germanus erat Janus Pannonius iste: sed fuit Ungarico iure satus genere* (Nem volt ő, Janus Pannoniusunk, soha német, ám a magyar nemzet gyermeke volt igazán) — majd magyarul folytatja: „tudtad inkább, hiszem, Rhenane, de bántad, hogy nem német volt”. Érdekes módon ez a vita máig folytatódik: a mai kutatások szerint eredetileg szláv, születése idején magyar nemesi tudatú családból származó költőről egy 1967-es, a német humanisták latin verseinek javát közlő kiadásban is olvashatjuk, hogy ő, Janus Pannonius, Johann von Schemnitz olyan költő, „akit egyenlő joggal tartanak honfitársuknak a magyarok, a németek és a horvátok (és éppolyan jogosan tartható örökbe fogadott itáliainak)”. Ne döntsük el most ezt a vitát. Tudjuk, hét város versengett azért, hogy Homérosz szülőhelyének tartsák — mi bátran felfoghatjuk a Janusért folyó versengést úgy, hogy holtában is jó dolga van az olyan költőnek, akit legalább négy nemzet tart a magáénak.

S mint számos nagy és sokszínű költői életművet, az övét is hol erre, hol arra magyarázták a halála utáni fél évszázad során. A protestáns hitvitázók a II. Pál pápát gúnyoló verseit ragadták ki, a kommunizmus minapi világában korai istentagadóként dicsérték. A romantika jegyében őt olvasók azokra a versekre csodálkoztak rá, amelyekből elégikus borongást olvastak ki. S miért ne tették volna? Egyik legismertebb verse, a mandulafáról szóló epigramma is ennek köszönheti hírnevét. E sorok írója is így felelt belőle, így tanította, amíg egy alkalmi átolvasás során ki nem derült, hogy Weöres Sándor fordította a vers egy sorát ilyen borongósra. Idézzük az eredetit: *tristior et veris germina fundit hiems*, és fordítsuk a pontosság kedvéért prózában: és a tél szokatlanul mogorván a tavasz rügyeit fakasztja. A múlt század ötvenes éveinek vörösré

fagyott világában nagyon is érthető, hogy az állástalanná vált, fordításokból élő költő-óriás a *germina fundit* (rügyeket fakaszt) kifejezést így látta magyarul: "ám csodaszép rügyeit zúzmara fogja be majd". És lehet, hogy most, amikor ez a korszak immár történelem, könnyebb volt fölfedezni a helyes fordítást. Amely szerencsésen illik ahhoz a mandulafához, amely a Püspöki Palota kertjében áll. A fához, amely minden tavasszal, olykor már télen is kivirágzik, és többnyire, szerencsére, egyáltalán nem hajlandó elfagyni.

Egy szobor mellett áll a fa. Borsos Miklós munkája mellett sokszor megállunk — ha máskor nem, évente egyszer, a Janus-napon biztosan. Gipszmintája a Gimnázium mostani épületében áll. Ki tudná kiszámolni, hányszor simítottuk meg a szobor térdét? S hányszor fogjuk még? Elég annyi, tudjuk, miért. Aztán sokunk útja vezet abba az épületbe, amely a most ünnepezt Pius Gimnáziumé volt, s később a költő nevét viselő egyetemé lett.

Ezt az épületet Janus egyik legfontosabb püspök-utóda, Zichy Gyula alapította magánvagyonából. Ugyanaz a püspök, aki az elődeitől örökölt, általa is gyarapított könyvtárat 1921-ben örökös használatra átengedte az egyetemnek. És — milyen szép ez a kapcsolat — az átengedés előtt utolsónak beszerzett kötet éppen egy Janus Pannonius-kiadás volt. Egy ritka szép régi kötet, az 1518-as bázeli kiadás egy példánya. Ez a könyv jelképnek is tartható, akárcsak az, amely az új freskón szerepel: a műveltség, a barátság és a szépség kapcsolódik össze itt. Legyen így ezután is a nagy püspökök pártfogolta gimnáziumban, akár máshol is.